

Oskar Loorits ja tema kaasteelised

Mall Hiiemäe

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi emeriitteadur
mall.hiiemae@folklore.ee

Teesid: Oskar Looritsa roll eesti rahvaluuleteaduses on olnud mitmekülgne ning eriline. Viljaka teadlasena on ta paljude väljaannete – uurimuste ja teadusartiklite autor, kelle mitmekülgsus avaldub veel ka keskendumises liivi rahvaluulepärandi hoolikale talletamisele ning selle hõimurahva püsijäämise eest seismisele, Eesti Rahvaluule Arhiivi (ERA) loomises ja selle kujundamises rahvusvaheliselt tunnustatavaks folklooriarhiiviks ning uurimisasutuseks.

Usundiloolasena ning rahvusideoloogina on Loorits oma uurimusteski ikka ja jälle tähelepanu pööranud eesti jt soomeugri rahvaste kultuurilise identiteedi kujunemisele, otsides ja leides folkloorinähtustes tõestust oma seisukohtadele. Tema mahuka teadustöö vaatlusel selgub, et nimelt see aspekt on kõige enam vastukaja leidnud folkloristide jt lähedaste erialade teadlaste seas, kusjuures hinnangu andmisel tulevad nähtavale usundiuurimise arenguetapid alates 19. sajandi lõpukümnenditest kuni tänapäevani, mil laia huviliste ringi aktuaalseks arutlusteemaks on looritsalikust mõtteviisist inspireeritud küsimus, kas oleme loodusrahvas või metsarahvas.

Märksõnad: animism, Eesti Rahvaluule Arhiiv, liivi folkloor, loodusrahvas, rahvusideoloogia, usundifenomenoloogia

Oskar Loorits – teadlane ja isiksus

Venna sõnul oli Oskar olnud poisipõlves koerusttäis rööbeldis, koolipingis viieli- ne, täiskasvanuna äge, kartmatu ja järeleandmatu, terava sule ja sõnaga (Loorits, A. 2000). Asjaoludest, mis osutusid määravaks Oskar Looritsa, 1919. aasta sügisel Tartu Ülikooli keeleteaduskonda astunud tudengi kujunemisteel, pean oluliseks Jakob Hurda arusaama vanavara kogumise eesmärkidest. Rahvapoeetika põhiliikide kõrval pidas Hurt oma üleskutses “Paar palvid...” vajalikuks talletada sellal ebaususe silti (vrd Hurt 1989: 50jj) kandvat sünkretistlikku rahvausundilist pärandit. Loorits tutvus Hurda kogu temaatikaga juba üliõpilase- na, kui see oli hoiul Helsingis Soome Kirjanduse Seltsi arhiivis. Seal tutvustas talle Hurda kogu Kaarle Krohn ning avaldas omalt poolt vaimustust saavutatu kohta. Oma soovist Hurda üritust jätkata ning edasi arendada kirjutas Loorits hiljem: “Juba mõne nädala jooksul armusin ka mina Hurda kogudesse niivõrd, et kõigi meeli tundsin: nende lehekülgede vaimsuse ja loomingu uurimine peab saama minu elutööks.” (Loorits 1937: 57) Looritsa koostatud on ka sisuregister

Hurda kogu põhiseeria kümnele esimesele tekstikõitele (H II 1–10), see asub Eesti Rahvaluule Arhiivi praeguses uurijatetoas.

Pilt 1. Oskar Loorits tudengina (1922). EKLA A-137: 2.

Mõnevõrra juhuslikum, ent edaspidises töös seda määravam oli Looritsa esimene kogumisretk Liivimaale 1920. aasta suvel. Nimelt õnnestus Soome keele-teadlasel Lauri Kettunenil, kes sellal Tartu Ülikoolis professorina töötas, saada keeleuuringuteks abiraha. Retkekaaslaseks sai ta Julius Mägiste asemel Oskar Looritsa. Kettunen oli suure välitöökogemusega, oma noorest kaaslasest 15 aastat vanem. Vilunud suhtleja ning keeleandeka küsitlejana oli ta noorele tudengile heaks eeskujuks. Kettunen on hiljem meenutanud, et võrreldes Mägistega oli “Oku” parim valik: õppis *herkästi* liivi keelt rääkima ja *nopeasti* kirjutama, abistas fonografeerimisel, ei väsinud ega virisenud pika tööpäeva üle, tundis end kohalikes peredes vabalt, hullas lastega ja vestles vanuritega otsekui eakaaslane. Juhendaja sõnutsi: “Alusta alkaen tuli Looritsista liiviläisten lempilapsi” (Kettunen 1961: 351–354, 360). Nii sai Oskar Loorits – *kerülijä Jumalan armosta* – esimeselt Liivimaa kogumisretkelt hea edukogemuse. Siit sai alguse ka aastaid kestev hool liivlaste kultuurilise ja rahvusliku püsimise ning edenemise eest (Blumberga 2004: 10 jj; Västriku 2005: 204–205). Juba esimese Liivi-retke järel ilmus Looritsalt lühikirjutisi perioodikas, matkamuljeid, materjalitutvustusi, ülevaateid päevakajalistest sündmustest Liivi rannas. Usutavasti on tema empaatiline suhe liivlastega omalt poolt kaasa aidanud kujunemisele rahvusideoloogiks. Muret hõimurahva käekäigu pärast on ta korduvalt avaldanud 1934. ja 1935. aastal. Autori hoiakuid iseloomustab ERK (Eesti Rahvuslaste Klubi) Toimetistes ja Päevalehes ilmunud artikkel “Liivi rahva elu ja surma küsimus” (avaldatud samuti Soomes 1937. ja Rootsisis 1938. aastal, taastrükk Eestis, vt Loorits 2000: 135–144). Selles eneseavalduses juhib ta algul tähelepanu eestlaste kui väikerahva hääbumise ohtudele, seejärel pühendub liivi rahvakillu püsijäämise mureküsimustele.

Olles Liivimaal viiel aastal tulemuslikult rahvapärimest kirja pannud, koges Loorits, et liivi folkloor on usundi poolest vägagi rikkalik. Kogutu põhjal suutis ta suhteliselt lühikese ajaga koostada võrdleva uurimuse ning kaitses Tartu Ülikoolis 1926. aastal doktorikraadi teemal “Liivi rahva usund” (vt Loorits 1926–1928); saksakeelsena ilmus *FF Communications*-sarjas liivi muinasjuttu- ja muistendivariantide register (1926). Ilmselt olid need asjaolud peamiseks ajendajaks, et Loorits keskendus oma erialases töös kõige enam usundile. Mõistagi tuli nende kõrval arvesse ülikoolis prof. Matthias Johann Eisenilt saadud õpetus.

Oskar Looritsast Eesti Rahvaluule Arhiivi arengujuhina ja ka ERA rajamisest ning loomisest on seni trükisõnas üsna põhjalikult juttu olnud (nt Berg 2002; Västriku 2005: 206–208; Tampere 2009). ERA aruannetest, tööplaanidest, küsitluskavadest eri teemade kohta ning tegevusjuhistest selgub, et arhiivi juhataja võttis oma ülesandeid täie tõsidusega (Hiemäe 2003). Oluliste ettevõtmiste hulka tuleb arvata lünkade täitmiseks ette võetud järelkorjandused

aastatel 1929–1931, osalesid Rudolf Põldmäe, Richard Viidalepp ja Herbert Tampere, kes suviti töötasid enam kui pooltes Eestimaa kihelkondadest. Kogumisaruannetest selgub, et ERA kogus oli uskumuste ja kombestiku teema osakaal võrreldes J. Hurda ja M. J. Eiseni kogudega pigem suurenenud (Viidebaum & Loorits 1932: 216).

Rahvaluule talletamisel kohalike kaastööliste võrgu kaudu jätkati Jakob Hurda liini, 1930. aastatel algatati ülemaalisi kooliõpilaste kogumisaktsioone, samuti rajati teiste Eestis elavate rahvaste folkloori kogud (nt ERA, Vene; ERA, Läti; ERA, Saksa; ERA, Juudi jt, vt Salve 2002). Bülletääni Rahvapärимuste Selgitaja juhtkirjades avaldas Loorits kogumistöö ülesandeid, konstateerides, et ERA pole ainult rahvaluule, “vaid ka usu, teaduse, keele, vaimulaadi ja suurel määral isegi ajaloo varaait” (Loorits 1936a: 1).

Pilt 2. Setu laulik Akulina Ruusamäe fonograafile salvestamas. Seisab Oskar Loorits, laulu kirjutab üles Elmar Päss. ERA, DF 631.

Laevahaldjapärimuse kohta lisamaterjali hankides pöördus Loorits ise eestlastest laevakaptenite poole Tallinnas ja mujal, et koostada võrdlev ülevaateteos; paralleelmotiivide saamiseks teiste rahvaste pärimusest saatis ta tellimusi

paljudele folklooriarhiividele (Loorits 1931a). Eestis hankis rannarootslastelt täiendusi Paul Ariste, põhjarannikul küsitles informante Rudolf Põldmäe. Täiendava kogumisega tuli Põldmäel ERA tekstivaramut täiendada piibliainestikule toetuva kujutelma kohta vaarao inimestest. Eesti teisendite nappust on Loorits (1935: 2, 170) kurtnud juba töös liivi ainestikuga. Maailma rahvaste folklooris esineva motiivistiku võrdlusele keskenduvad uurimused avaldas Loorits saksa keeles.

Setu folkloori huvilisena pöördus Loorits otse õigeusupreestrite poole üleskutsega kirja panna andmeid külapühade tähistamise daatumitest ja kombestikust ning jõudis enne Teist maailmasõda avaldada kirjutise setu naistepeotavade kohta (Loorits 1940). Kolmepäevasel kogumismatkal 1936. aasta septembris osalesid veel assistendid Rudolf Põldmäe, Herbert Tampere ja Richard Viidalepp. Olustikupilt välitööpäevikus kujutab ilmekalt “kultuuride kohtumist”. R. Põldmäe märgib: “Üldse näitas suurimat andekust tantsupidude organiseerimises ja juhtimises dr. Loorits, kelle sõbramehelik käitumine tungis vist mõnegi setu nooriku südamesse.” (ERA II 128, 475 < Setumaa) Doktorihärra eestvõttel saadi veel maavalitsusest moodne volujuonega sõiduauto, mis samuti olevat muljet avaldanud (*ibid.*).

Tartu Ülikoolist kogutud teooriateadmiste toel ERA tööd praktiliselt kujundama hakanud Loorits järgis algul Soome koolkonna uurimismeetodi nõudeid, ent 1930. aastate lõpuks arusaamad muutusid. Kui silmas pidada, mida talle andis ülikool, siis ühel pool oli teoreetikuna pigem kabinetiteadlane, Soome meetodi kogumis- ja uurimisprintsipe väärtustav ja rakendav žanriteoreetikust professor Walter Anderson, teisel pool varase kogumiskogemusega, hea uurijavaistuga, ebamäärase žanrikuuluvusega folklooriainesest huvituv isepäine tudeng, kel marssalikepike põues. Aeg oli ajaloolis-geograafilise meetodi formalismist loobuda, esile kerkis uusi võimalusi pakkuv funktsionalistlik uurimissuund (Tampere 2009: 226–227). Loorits sõnastas vajaduse üksikmotiivide analüüsi asemel üle minna rahvaluulenähtuste, sotsiaalsete, etniliste, kultuuri- ja usundilooliste tähenduste jälgimisele ja selgitamisele (Loorits 1939: 202). Kogumistõesse tõi see idee lisasuuna, mida ta on nimetanud elupiltide maalimiseks, hoiatades: “Elupiltide maalimine – see ei ole nõnda hõlpus ja kõditav kui iseenda pildistamine” (*ibid.*: 204).

ERA asutamise aastal, mil Oskar Looritsa organisatoorne tegevus keskendus arhiivi sisseseadmisele, ilmus temalt pühendusteoses Matthias Johann Eiseni 70. sünnipäevaks artikkel “Vägilaste prototüüpe” (Loorits 2000 [1927]: 9–45). Otsekui vastukaaluks klassikalistele rahvaluule uurimise meetoditele pakub ta välja uue vaatenurga: “...teaduslikud uurijad arvavadki sageli sooritatuks juba kogu oma töö, kui nad on tembeldand analüüsi all oleva motiivi lainuks säält või säält loo sünnipaigast. Kuid lainamisteede jälgimine ja loo sünnipaiga

leid kui ka algkuju rekonstrueerimine ei valgusta ju ometi veel loo enda sündi ega selgita neid lähtekohti, aluseid ja tegureid, mis on tekitand ühe või teise vägilasloo” (*ibid.*: 9). Artiklis on rida näiteid pajatustest, tegelasteks kohalikud külakangelased – jõumehed, suursöömarid, vastaliste võitjad. Autor on lisanud tagasihoidliku joonealuse märkuse rootsi folkloristi Carl Wilhelm von Sydowi hiiuteooria kohta: „Tundub ometi, et Sydowi lähtekoht üksinda on liig kitsas seletama kogu vägilaskujude tekkimise probleemi, vaid meil tuleb võtta arvesse veel muidki vaatekohti“ (*ibid.*: 45). Hurda kogust pärit tekstinäidetele on Loorits nähtavasti sihtotstarbeliselt lisa hankinud – kogumisaastaks on 1927.

Kinni pidades soome meetodi nõudest, et uurijal tuleb läbi võrrelda kõik teemasse puutuvad allikad, kibeles Loorits ERAs juba korraldusetaapi enamjaolt läbi teinud uurimisainest väljaannetes tutvustama. 1929. aastal ilmus temalt ülevaateartikkel looduskõnelustest ehk loodushäälenditest (sks *Naturlaut*), selle lõppu on lisatud sugestiivne üleskutse: “Kes võtaks vaevaks koguda oma ümbrusest sellist ja muud rahvaluulelist ainestikku ja saadaks hoiule Eesti Rahvaluule Arhiivi (Tartu, Aia tn. 42) – ikka sinna vanavara-panka, mille aktsiate kurss rahvusvahelisel vaimubörsil rikkalikult tõuseb, nii et klientidel ei ole sissekukkumist karta” (Loorits 2000: 94). Hinnangus looduskõneluste tunnetusliku tausta kohta on samas välja öeldud ka idee inimese ja muu looduse suhte kestvusest: “Jah, eks hooma me neis kõnelusis üldse liigutavalt hella suhtumist loomesse kui meie hoolealuseisse ja edasi kogu loodusesse kui meie sõbrasse ja omataolisesse. Vahe inimese ja looduse vahel kaob niivõrd olematuks, et inimlapski sarnastatakse muude olenditega...”

ERAs jätkas Loorits tegelust liivi folklooriga. Võrdlevalt eesti ainestikuga on koostatud artikkel kalapüügil kasutatavatest eufemismidest liivlaste ja eestlaste kõnepruugis (Loorits 1931b). Folkloori ja folkloristika teemal kirjutab ta märksõna-artikleid Eesti Entsüklopeediale. Folkloristikas sellal kasutatavaid mõisteid ja terminoloogiat tutvustavate lühiartiklite jada annab tunnistust autori eruditsioonist, ent ka isiklikust uurijahuvist. Germaani ja/või bütsantsi mõjustustele eesti ning setu rahvajuttudes on siin osutatud kui tulevasele uurimisteamale: “Kuigi eesti r[ahvajuttu]de repertuaar põlvneb praegu suuremalt jaolt Läänest ja kajastab eriti ilmekalt just saksa mõju, on meil sellest hoolimata ometi võimalik avastada siin ka vanemaid, ligema ja kaugema Idaga ühendavaid kultuurisidemeid, mille täpsam selgitamine tootab heita Eesti esiajaloole hoopis uut lisavalgust” (Loorits 1936b: 5). Näitena arhiivikorraldusest rahvausu teemal on esitatud ERA kartoteekide süsteem (see püsib ERA uurijatetoas üsna omaaegses liigenduses ning rubriikide järjestuses tänini): “...maailm (ms. pärimused maailma lõpust ja äärest nii ajalisel kui ruumilisel jne.), taevaaoetus ja selle erinähtused (näit. virmalised, vikerkaar, pikne, päike, kuu, tähed jne.), ilmastik (näit. tuul, külm, udu jne.), maa ja selle

eri moodustised (orud, mäed, kivid jne.), vesi ja eri veekogud, tuli, taimestik, kogu loomariik (putukad, ussid, kalad, linnud, mets- ja koduloomad), inimene (keha ja eri elundid, inimese tööd ja toimingud (näit. kalapüük, küttimine, karjandus, põllundus jne või kõiksugused ehitised, kodune majapidamine, toitumine, rõivastus jne.), inimühiskond (ms. tervitamine, kohus, sõda jne.), inimese elu tähtpäevad (näit. ristsed, pulmad, matused), aasta tähtpäevad, haigused ja nende arstimine, unenäod ja nende seletamine, nägemused ja kõiksugused vaimolendid (haldjad, surnud jne.), nõid ja nõiamoondised (näit. libahunt jt.), ohverdamised ja pühapaigad, elu ja surm (ms. saatus, hingejõud jne.)” (*ibid.*: 14–15). ERA ainekogu korraldussüsteem sai eeskujuks mõnelegi sellal noorele arhiivile teistes riikides. 1935. aasta sügisel võeti W. Andersoni ja O. Looritsa poolt ette pandud resolutsioon rahvaluulearhiivi otstarbeka korraldamise ning nõuete kohta vastu rahvusvahelisel folkloristide kongressil Lundis (Tampere 2009: 228–231).

Populaarne ülevaate-teos “Eesti rahvausundi maailmavaade” (Loorits 1990 [1932]; ilmus ka saksa keeles) toetub Looritsa usunditeemalistele ülikoolilõuengutele. Kooliõpilastele sai koostatud õppevahendina antoloogia “Vanarahva pärimusi” (Loorits 1934b, II tr 1936). ERA oma väljaandeseeriaga otsustati alustada 1934. aastal. Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetuste seeria esimene number ilmus 1935. aastal, ent kujunes nii, et osa Looritsa töödest avaldati topelt – ühtlasi kas Õpetatud Eesti Seltsi või Tartu Ülikooli väljaandena. Seeria avanumbri saatesõnas märgib Loorits, et ERAs on raskem korraldustöö tehtud ning nüüd on võimalik pühenduda uurimisele ning väljaannete koostamisele. Siiski ei jää nende lugejale märkamata lõpulisad teemasepuutuvate arhiivi-variantidega, mis teose käsikirja on trükkimise eel lisatud.

Enne Teise maailmasõja algust jõudis eestlaste lugemislauale ka Looritsa algatatud ja kavandatud “Endis-eesti elu-olu” seeria esikõide lugemispaladega kaluri ja meremehe elust (ilmumisaasta 1939, taastrükk 2002). Selliselt, nagu publitsistlikes kirjutistes, pole autor siin kultuurimõjustusi vaenanud: “Kui kõiki siinesitatavaid jutustusi ei saa käsitleda nagu ajaloolisi fakte, siis ometi nad kajastavad seda elutunnet ja mõtteviisi või jällegi neid kogemusi ja oskusi, mida läbi sajandite on rakendatud oma elu sisustamiseks ja mida võime eesti rahva omakultuuri raudvaraks arvata ka siis, kui mõned elemendid sellest võõrsilt on laenatud, kuid meile orgaaniliselt omaseks saand” (Loorits 2002: 7). “Endis-eesti elu-olu” teine lugemispalade valimik tekstidega metsaelust ja jahindusest ilmus okupeeritud Eestis 1941. aastal “Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetuste” 15. numbrina (Loorits 2004). Nagu seeria esimeses köites, lisan-dub siingi valimiku lõppu varia-osa pealkirjaga “Mõningaid kilde”. Vabanduse asemel, et takistuseks oli arhiivitöö suur maht ja lisamaterjali kogumise vajadus, on koostaja sõnaosavalt järelsõnasse sisse surunud manipuleeriva kiituse

Maksim Gorki ja sms Stalini aadressil. Ja veel: tegemist olevat tekstidega, “mis nüüd esmakordselt trükki pääsevad, tänu meie sotsialistliku kodumaa erakordsele hoolekandele teadusliku ja rahvakultuurilise töö eest” (*ibid.*: 454).

Algas maailmasõda ning järgnesid okupatsioonid, Looritsal kui võõraviha välja näidanud ideoloogil oli õnneks aega ja võimalusi kodumaalt lahkumisel kaasa võtta rahvaluuletekstide koopiaid tööks sõjapaos (Loorits, A. 2000: 43–44). Muuhulgas võttis ta kaasa ka elupiltide maalimise nõuetele vastavalt äsja kirja pandud kaastöövihikud tublilt rahvaluulekogujalt Emilie Poomilt. Kodumaale jõudsid need koos Looritsa vaimse pärandiga ning leidsid koha ERA fondis 1998. aastal.

Märkimisväärne osa kodumaal ning hiljem eksiilis ilmunud publitsistlikest kirjutistest kannab ideed, mille motoks sobib üks Õpetajate Lehes avaldatud ettekanne, nimelt “Eesti kultuur ulatub kaugele paganuse aega” (Loorits 1934a: 10). Siin leiab ilmeka väljenduse Looritsa leitmotiiv eesti eheda omakultuuri rikutusest võõraste mõjude toimet. Peateos eesti rahvausundi põhijoontest “Grundzüge des estnischen Volksglaubens” ilmus kolmeköitelisena (1949–1960) Rootsisis, kuhu Oskar Loorits 1944. aastal koos perekonnaga pagulusse lahkus.

Doktriin eestlaste loodususust

Eestikeelsele lugejale olid (enne Looritsa teoste keelustamist nõukogude režiimi surutise aegadel) mõnevõrra tuttavad Looritsa resümeeeriv ülevaateos “Eesti rahvausundi maailmavaade” (esmatrükk 1932) ning “Endis-eesti elu-olu” seeria kaks esimest köidet. Märksõnad “animism”, “loodustunne”, “omakultuur”, “samaväärsus”, “staatilisus” ja “ürgdemokraatia” sugenesid Looritsa töödessa juba enne tema 1930. aastate käsitlust eesti rahvausundi maailmavaate teemal. Ilmuvad need ikka ja jälle teksti sisse, kantud autori soovist öeldut kuulda võtta. Siinsed tekstinopped on enamuses artiklivalimikust “Meie, eestlased” (Loorits 2000), ent esimesed kaks pärinevad “Eesti rahvausundi maailmavaate” kolmandast trükist, mis taas Eesti lugeja ette ilmus alles ärkamisaja lõpul 1990. aastal. Elu on näidanud, et Looritsa mõtteavaldused peatükis “Suhtumine looduselle” kuuluvad tema teoste pilkupüüdvamate tsiteeringute hulka (nt Tüür & Maran 2005: 244; Selart 2014: 138; Mikita 2015: 112; Jonuks & Rimmel 2020: 465). Teemaks on meie kauged esivanemad, ent üldistus osutab soomeugri rahvastele: “Nõndaviisi on kujunenud soomesugu rahvaste võib-olla kõige veetlevamaks jooneks just suur ja sügav loodustunne kuni harda ja anduva austuseni. See austus on eriti hell seetõttu, et kõigele suhtutakse kui omaväärsele.” (Loorits 1990: 45) Näiteid öeldu kehtivusest (mets ja puud, vesi, põld, eluhoone, esemed) on toodud mari usundilistest tavadest. Mõte kordub: “Kujutelles

loodust omataoliseks ja austades selle samaväärsust, ei peeta siis kuidugi ka inimest looduse üleolevaks kuningaks, kelle jumal alles viimasena ja omaenda näo järgi loond, nagu käsitleb teda iisraeli jt. rahvaste ilmavaade, vaid meie esivanemate ürgdemokraatlikulle mõtteviisile inimene on samaväärne ja üheõiguslik kogu muu loodusega” (*ibid.*).

Artiklis “Meie usund ja ühiskond, kristlus ja baltlus, juhid ja mass” 1933. aastast kurdab Loorits, et ta teoste ilmumisele on järgnenud “naiivid arvustised” ning väidab taas: “Primitiivses miljöös väljendub inimese samaväärsustunne loodusega ja veresuguluse teadvus ühelt poolt hõimu-kommuuna idees, teiselt poolt animistlik-monistlikus maailmavaates” (Loorits 2000: 103).

Kordub idee animismiaegse maailmapildi juurde kuuluva mõtteviisi sajan-deid kestvast püsivusest: “Eesti rahva poliitiline mõte on aastasadu vana ja seda on kandnud alati demokraatia ja samaväärsuse, vabaduse ja sallivuse ideed. Selles ei saa kahelda keegi, kes vähegi on jälginud meie hõimlaste vaimsust ja loomingut kuni hämarate ürgaegadeni” (*ibid.*: 135). Tsitaat kuulub juba ennem mainitud artiklisse “Liivi rahva elu ja surma küsimus” aastast 1934, mil liivi rahvakillu hääbumine Läti-poolse surve all tõesti ilmseks oli saanud.

Võimalusi oma veendumusi teavitada on Loorits leidnud artiklis “Laps ja looming elu mõtestajana” (ilmus 1935): “See ei ole mingi õnes ilukõneline hüüatus: loodustundes kätkeb ikkagi määratu elujõud, mille teadlikku väl-jaelamist meie rahva juhid ja kasvatajad ärgu alahinnaku. Mõeldagu kas või ainult sellele, kui palju loodustunde lõtvumine on rikkunud linlaste elutunnet ja eriti veel linna laste isiksuse kujunemist” (Loorits 2000: 153).

Mida süvenenumalt Loorits Euraasia rahvaste usunditega tegeles, seda enam painas teda dilemma: “Kas oleme ida või lääne päritolu?” Selle pealkir-jaga artikkel ilmus 1936. aastal. Ta polemiseerib keeleteadlastega, halvustab saamatuid arheolooge kammkeraamika kultuuri kandjate päritolu ning asuala ebalevas määratluses ja jõuab veendumusele, et soomesugu hõimud olid kau-gemas minevikus enam seotud idapoolse kultuuriga (Loorits 2000: 157–163). Siitpeale kujuneb kõhklev hüpotees tõdemuseks: “Mulle kui folkloristile, kes just eritleb meie rahvatraditsiooni lääne ja ida lademeid, on idamaine põhilade ja meie algsem side kauge Oriendiga järjest enam selgumas.” (Loorits 2000: 180, artiklis “Eesti rahvalaulu elutundest” 1938. aastal.)

Nii nagu eesti vanema rahvalaulu vaatlusel, on Loorits jõudnud üldistusteni ka maagiavõtete jälgimisel ning kirjutab artiklis “Maagilisest mõtteviisist” 1940. aastal: [Maagilise toimingu puhul] “pole tehtud mingit põhimõttelist vahet inimese ega muu looduse vahel, ka mitte elava ja elutu vahel, vaid egotsent-riline inimene on kujutelnud kogu ümbritsevat loodust endataoliselt elavana” (Loorits 2000: 285).

Üsna põhjalikult on Loorits eestlaste päritolu, asuala ja nn uurali algkodu problemaatikat käsitlenud veel paguluseski. Artikkel “Eesti esiajaloo keerdküsimusi” ilmus 1946. aastal. Kõige valulikumalt on autorile mõjunud vähimategi aaria kultuuri mõjustuste tunnistamine: [Aarialase dualistliku elukäsitusega võrreldes] “uurali elukäsitus on läbilõhki monistlik ja tugineb võrdsuse ning samaväärsuse põhimõttele, mis ei piirdu ainult inimestega, vaid laiendatakse kogu looduselle” (Loorits 2000: 319). Taas on kõige enam etteheiteid osaks saanud arheoloogide otsustustele. Oponendile terendab võimalus eesti esiajaloo keerdküsimusele vastus saada esiaja kultuurilise identiteedi rekonstrueerimise ja lahtimõtestamise abil. Võib öelda ka, et kindlasti oli Looritsa usk animistliku maailmavaate kauaaegsesse toimimisse siiras, kuid rahvuslasena rakendas ta oma tõekspidamised ideoloogia teenistusse. Teisalt tuleb siinkohal tunnistada, et õhin meie esiajaloo keerdküsimuste lahendamiseks pole aastakümnetega vaibunud ja on ilmne, et tänapäeva interdistsiplinaarses koostöös on kõva sõna oodata geeniuurijate poolelt.

Matthias Johann Eiseni tööst Oskar Looritsa jt folkloristide hinnangul

Alljärgnevas on eesmärgiks kõrvutada M. J. Eiseni (1857–1934) – rahvaluulekogumise organisaatori, rahvaluule populariseerija ning usunditeadlase – kohta antud hinnanguid teistelt folkloristidelt. Huvi pakub nii hinnangute mitmetisus kui Oskar Looritsale iseloomulik esitusviis.

Kõigepealt: 1927. aastal, selsamal sügisel, mil ERA 24. septembril ametlikult avati, asus Oskar Loorits veel ka õppejõuna tööle Tartu Ülikoolis eesti ja võrdleva rahvaluule eradotsendina, hiljem, 1938. aastast dotsendina. Nii sai noorest rahvaluuledoktorist tema endise õpetaja, M. J. Eiseni kolleeg. 1929. õppeaasta esimesel semestril on Looritsa loengute ja praktiliste tööde teemaks kirjas “Eesti usundi peajooned (üldised alused)” ning ka “Ebausk ja kombed”, teisel semestril “Eesti usundi peajooned: haldjad”, 1931. aastal alanud õppeaasta esimesel semestril “Eesti usundiliste kujutelmade ajalugu” jne, kuni Teise maailmasõja alguseni (Jaago & Köss 1995: 121–126).

Teel usundiuurijaks ei jäänud Looritsal ilmselt märkamata ega talle mõju avaldamata M. J. Eiseni usundialased arusaamad ning usundi kui uurimisvaldkonna käsitlusviis. Eisen oli lõpetanud Tartu Ülikooli teoloogia teaduskonna 1885. aastal. Kuna Eisenil rahvaluule alal doktorikraadi polnud, võeti ta 1919. aastast tööle isikliku professorina ning hiljem (1928. aastast kuni surmani 1934. aastal) töötas ta emeriitprofessorina. “Tartu Ülikooli etteluge-

miste kava 1919–1923” loengute ja seminaride plaanis on Eiseni teemana esil mütoloogia (*ibid.*: 121–123). Eisen oli juba 1880. aastatest alates aktiivselt tegutsenud rahvaluule valdkonnas, kusjuures uurimuslike käsitluste trükid aastatest 1919–1931 (“Eesti mütoloogia”, “Eesti uuem mütoloogia”, “Esivanemate ohverdamised”, hiljem veel “Eesti vana usk”, “Meie jõulud”) kuuluvad tema kõige olulisemate ja kõige enam viidatavate teoste esiritta.

Eiseni mütoloogiakäsitluste ning “Esivanemate ohverdamiste” kohta avaldas “üheks professorlikuks professoriks Tartus” tituleeritud Walter Anderson kiidusõnu: “See töö on kõige täielikum eesti mütoloogia ja ohverdamiskommete kirjeldus, mis meil praegu olemas” (1923, viidatud Tedre 1996: 174). Herbert Tampere, kes eesti rahvausundi valdkonnas prof. Andersoniga võrreldes märksa pädevam oli, märkis aastaid hiljem, et Eisenile oli omane “mitte just tugev uurimismeetod ja idealistlik seletusviis” (Tampere 1958: 215). Olen arvamusel, et M. J. Eiseni sajandaks sünniaastapäevaks kavandatud väljaande “Esivanemate varandus” koostamisel ajendas Tamperet vajadus välja näidata ajastuomast poliitkorrektsust. Üldiselt leidis kriitikat ikkagi Eiseni avaldatud rahvajututekstide vaba ümbersõnastamine ja lauseehitus – nn Eiseni stiil, mida paljud rahvaluulekorrespondendid kaldusid eeskujuks võtma. 20. sajandi lõpul, mil Eiseni head ja vead olid igale folkloristikat õppinud tudengile selgeks saanud, pidas Ülo Tedre Eiseni tööde taastrükke ette valmistades vajalikuks möödaniiku olude kohta lisada, et Eisen oli praktik, kes jäi poleemikates tagasihoidlikuks, kuna “tema teadmised olid auklikud” (Tedre 1995b: 170). ERA kogudest eemal Tallinnas töötades suutis Tedre mõista ka Eisenit, kes oma mütoloogiakäsitluste koostamisega pidi toime tulema ajal, mil Hurda kogud alles Soomes asusid.

Järgneva on sobiv aeg Eiseni töö kohta sõna anda Oskar Looritsale, võimaldamaks tema väljenduslaadist osa saada ning tema ütlemiste tausta üle mõtiskleda. Siinkohal on vast kohane nentida, et kui Looritsa kujundikasutus ja ütluste ägedus tema publitsistlikes kirjutistes kedagi ehmatada võiks, siis folkloristid nende hulka ei kuulu, pole ehk kunagi kuulunudki. Järeلسõnas valikule “Eesti mõtteloo” sarja Looritsa autorsusega artiklitest kirjutab Kristi Salve: “Ka teaduslikes, aga seda enam populaarsetes artiklites lööb välja Looritsa kirklik loomus, mille viljadeks on polariseerunud hinnangud, epiteetiderohke stiil ja kohatised jõuvõtted materjali interpreteerimisel. Lugejal pole siiski vaja kõiki autori vaateid jagada” (Salve 2000: 409). Noorel edukogemusega teadlasel jätkus enesekindlust. Ta oli jõudnud ERA ülesehitamisega toime tulla, forsseerinud rahvausundi alast kogumistööd ja tegelenud eestlaste usundi tunnusjoonte eritlemisega. Tulevikuplaanidest kirjutab ta nõnda, vihjates ERA edusammudele: “Meil on “raamatusse raiutud” küll päratu hulk uskumusi ja kombeid, kuid motiivistiku levingu rajoonid ja terminoloogia kontrollitakse, õiendatakse ja viimistellakse alles siin ja sageli hoopis teises ulatuses ja koosseisus, kui seda

on senini teatud. Otse uskumatu tunnukse tõsiasia, et viimase paari aastaga on suudetud tungida isegi meie muistsesse usundi-maailma sügavamale kui seni.” (Loorits 1932: 22)

Teine vihje käib otse Eiseni usundialase kompetentsi kohta: “Kui neid tuhandeid teateid, mis leidub Eesti Rahvaluule Arhiivis lindude kohta, huupi kokku kuhjata (vrd. M. J. Eiseni läbi kolme numbri pikka kirjutist “Linnud rahvasuus”, “Eesti Kirjandus” 1922), siis ei ava nad meile veel mingit perspektiivi meie esivanemate usundi või kunagiste arusaamade ja maailmavaate mõistmiseks” (Loorits 2000: 198). See tekstilõik kuulub Looritsa artiklisse “Lind – eesti omakultuuri ja vaimsuse vapp” aastast 1938, milles autor näitab, mida lind meie kultuuripildis sümboliseerib.

Kirjutises “Poedi ja professori prototüübid massis” kahe fantaseerija tüüpi rahvaluulekorrespondendi kohta pole Loorits hoidunud möödaminnes torkimast Eiseni professoriseisust. Korrespondent on oma saadetises Hurdale allkirjana esitanud “ainult initsiaalid venekeelsete tähtedega, milledest vanapapi Eisen veel rahvaluule isikliku professorina “asjatundlikult” on osand lugeda välja eestikeelseid tähti ja ehtsas eisenlikus stiilis targutavalt järeldada...” (Loorits 2000: 353). Ja veel repliik ühe rahvaluule talletaja kohta, kelle fantaseeringud olla eelmisega võrreldes “täitsa alaväärtuslikud ega kõlba kuhugi mujale kui ainult Eiseni kogu lehekülgede arvu suurendamiseks” (*ibid.*: 363). Tunnustuse jagamisel külarätsepast suurkogujale (saatnud Hurdale 8700 lk rahvaluule kirjapanekuid) möönab Loorits: “Kui tema tekstides mõnikord harva (ja sedagi alles elu lõpupoole pärast Hurda surma kõvenend Eiseni mõjul) ilmneb ka omaloomingu lisandeid või vähemalt tunnuseidki, siis aimame neis pigem uurijatungi, mis sõnadesse valatult vormub eisenlikult magedaks targutamiseks.” Loorits on arvanud selles rahvaluulekogujas ära tundvat professori prototüübi, “kelle vaimne tase ja analüüsivõime ei seisa madalamal Eisenist, kuid kellel pole olnud tehnilist eelharidust ega saatuse õnne sattuda ülikooli kateedritele ja tosinaid rahvaraamatuid turule lasta” (*ibid.*: 364).

Mis puutub Looritsa poolt poedi ja professori prototüüpideks tituleeritud rahvaluulekogujatesse, siis nende kahe tööle on erinevaid ning vastuoksuslikke hinnanguid antud küll tänapäevani (Kikas 2007). Pärast autentsusprobleemaaatika esiletõusu 1960. aastatel seoses akadeemilise vanasõnaväljaande koostamisega ollakse ebaautentse allikmaterjali suhtes nüüdseks teadlikumad, ent ühtlasi paindlikumad ning mööndustega (Järv 2003: 95 jj; Hiiemäe, R. 2017: 221 jj). Kristi Salve on pidanud vajalikuks nentida: “Aga Looritsa hoogsus võlub – tõesti, kui ta praegu kõnealusel artiklis nimetab “ehtsalt eisenlikku targutavat stiili”, siis vastandub sellele kohe samas artiklis väga näitlikult “ehtsalt looritsalik sugereeriv stiil”, mis lausa sunnib mõnda asja märkama või teisiti nägema” (Salve 2000: 401).

Meie 19. ja 20. sajandi rahvausundilises allikmaterjalis leidub küllaltki palju näiteid animatistlik-animistlikust suhtumisest loodusesse, selle elususse ja hingestatusse. Küllap oli Oskar Looritsal hõlpus nende abil oma rahvuskontseptsioone välja tuua. Siinkohal kerkib küsimus Looritsa (1990: 45) sõnastusest *usundi* kohta, mille “võib-olla kõige veetlevamaks jooneks” on “just suur ja sügav **loodustunne** kuni harda ja anduva austuseni”. Mis ajendas Looritsat võimendama oma hinnangut, seades mõõdupuuks *harda* ja *anduva* austuse? Ta ju teadis uskumust, et nt hunti või hiirt tapmast ei hoidutud mitte harda ja anduva austuse tõttu, vaid hirmust ajendatud sõltuvustunde tõttu, mis sundis ümbritsevaga arvestama, seda respekteerima. Aga võib-olla nõrritas Looritsat asjaolu, et 1930. aasta Eesti metsateadlaste päeva avakõnet kutsuti pidama M. J. Eisen, kelle populaarsus Looritsat häiris? Kõneldes metsast kui pühast paigast annulleeris Eisen oma kaduviku-kuulutusega illusiooni muistse tabudega loodustunde vaibumatusest: “Aeg on murdnud maha muistsed sinavad salud ja kuulsad kõrved, muutes viimaseid kõrbedeks praeguse aja tähenduses, laiadeks leinavateks lagedateks, luidete langudeks” (Eisen 1931: 23). Nüüdseks võime öelda, et Eisen oli oma toonase mõtteavaldusega enam kui sada aastat ajast ees.

Oskar Loorits kaasteeliste pilgu läbi: Uku Masing, August Annist, Gustav Ränk, Ivar Paulson

Tartu Ülikoolis ettevalmistuse saanud haritlastest väärrib Oskar Looritsa kõrval usundiuurijana esiletõstmist **Uku Masing** (1909–1985), kes TÜ usuteaduskonna lõpetas 1930. aastal – sellal, kui Loorits juba õppejõu seisuses oli. Aastail, mil Loorits pühendus liivlaste toetamisele, ERA töö arendamisele, teadustööle ja loengutele rahvaluule õppetoolis, oli Masingul võimalus end (aastatel 1930–1933) täiendada Berliini ja Tübingeni ülikoolis. Ent temastki sai õppejõud, kelle loengutemaatika hõlmas usundeid ning usundite allvorme märksa avaramas mastaabis kui germaani või soomeugri rahvaste asualal.

Uku Masingu loengute käsikirjad jõudsid trükki (1995) alles pärast tema eluaega; masinakirjas tekste oli huviliste hulgas liikumas ka varem. Masingu järeldused ja üldistused toetuvad väljapeetult võrdlusele, kusjuures ei võrrelda mitte ainuüksi eri rahvaid või piirkondi, vaid ühtlasi eri autorite käsitlusi. Tema loengutes on kohta nt baltisaksa autoritele, Soome folkloristidele, Faehlmannile ja Kreutzwaldile, Eisenile ning mõistagi Oskar Looritsale (aluseks peamiselt “Liivi rahva usund” ja “Eesti rahvausundi maailmavaade”). Looritsa ja tema kirjutatu suhtes heatahtlik ja malbe Masing osutab sageli ühisjoontele erinevate rahvaste folklooris ning esitab Saksamaa näitel oma kahtlusi muinasaja

omakultuuri määratlemise võimalikkusest: "... Samavähe nagu praegu on võimalik midagi erilist leida germaanide usundi kohta saksa ebauslikest ja folkloristlikest andmeist, sama võimatu peaks olema selle alusel, mis parimal juhul pärit XIX s[ajand]i algusest, kõnelda eestlaste usundist kunagi muistsel, kasvõi muistse iseseisvuse ajal. Sellest on mööda niikaua aega, et kui tahame olla õiglasel, võime ainult vaevu rekonstrueerida seda, mis oli sellal, suured augud jäävad järgi ja nende täitmiseks pole õiget materjali. Kui püüame näha neist üle, siis tekib säärane olukord, nagu on praegu Saksamaal, kus tingimata tahetakse restaureerida esivanemate usundit..." (Masing 1995: 7–8). Looritsale saavad samas osaks kiidusõnad: "Kuid viimasel ajal siingi on suudetud hakata nägema kaugemale ja just LOORITSA tööde kaudu võime väita juba julgesti, et meil on säilinud materjali, mis on iidne ja kui mitte puhtalt eestiline, siis ometi taoline, millega võime arvestada kui eestlaste muistse usundiga või maailmakujuteluga." Seejärel põhjendab autor veel kord oma kõhklusi ning lõpetab tõdemusega, et miljoniline rahvas sulandub naganii ümberkaudsetesse suurematesse rahvastesse (*ibid.*: 7–10).

Ligi kaks aastat Looritsast vanem **August Annist** (1899–1972) oli samuti Tartu Ülikooli kasvandik. Annist (siis Anni) täiendas end stipendiaadina aastatel 1924–1927 välisülikoolides. Hiljem sai temast õppejõud Tartu Ülikoolis, samuti ka vanema eesti kirjanduse rahvaluuletausta selgitaja ning eeposte tõlkija. Annisti tööstiilist ja huvide ringist annab märku harjumus loetud teoste veergudele oma hinnangust jälg jätta. Pliiatsikirjas kommentaare, repliike, üksiksõnu, hüüu- ja küsimärke leidub Looritsa "Grundzüge" esimese köite veergudel. Tegemist on eksemplariga dr Annisti isiklikust raamatukogust, rariiteetsega ka veel selle poolest, et "Grundzüge" köited olid omanikuni jõudnud raudse eesriide tagant.

Huvitav on jälgida kahe teadlase "poleemikat" peatükis hiidudest kui loodust kujundavatest olenditest "Riesen als naturbildende Wesen" (Loorits 1949: 474–477). Annisti veerumärkmeid tuleb siin ette märksa tihedamalt. Loorits väidab ("Grundzüge" I: 474–475), et Anni(st) oma dissertatsioonis "Kreutzwaldi "Kalevipoeg"" (1934: 248, 250) on jõudnud järeldusele, nagu oleks Kalevipoeg algselt pärit viikingiaja lõpust või veel hilisemast ajast ning teiseks, on vene hiidkangelasele lähemal kui germaani hiule. Mõlemad teesid on Looritsa meelest kahjuks vähe vettpidavad ning vajavad põhjalikku korrektuuri. Hiiumotiivid on kahtlemata vanemad kui kangelasmotiivid ja pärinevad germaani vanema rauaaja vaimuilmast ning Soome on nad jõudnud Virumaalt igasuguse vene mõjuta.

unternommen, wobei Kalev seinen Gegner als gleich stark erkannte, sich aber dadurch veranlaßt sah, seinen Besuch zu wiederholen. Als er eines Tages wieder zu Neldar gehen wollte, forderte er auch seinen Sohn zur Begleitung auf. Da dieser sich weigerte, so stockte er ihm ohne Weiteres in die Hosentasche und trat die Reise an. Nachdem er Neldar geöffnet, begannen sie den Kampf mit Ringen und schlugen sich mit Feinernstangen (Drechseln), doch blieb es unentschieden, wenn von beiden der Sieg zuzuschreiben sei. Auf dem Rückwege sagte der Sohn, der während des Kampfes in der Hosentasche des Vaters gessen und daselbst nicht geringe Angst ausgestanden hatte: »Das war wohl eine harte Arbeit!« Der Vater erwiderte: »Ja, es war wohl eine harte Arbeit, aber noch härter war Neldars Slange (ots).«

Nachdem Kalev lange gelebt und viele rühmliche Thaten vollbracht hatte, ritt er einst einen ihm unbekanntem Weg. Eine Stimme vom Himmel rief ihm zu: »Kalev, wohin reitest du?« — Kalev antwortete: »Gutes unten, ein Besseres darauf, so schiebe ich weiter (Hea all, paras peal, läikkan pääle, d. i. auf dem guten Pferde sitzt ein besserer Reiter und bewegt sich langsam auf- oder vorwärts)! Die Frage wiederholte sich, er antwortete dasselbe und setzte seinen Weg fort. Endlich vernahm er deutlich in seiner Nähe einen Lärm oder Geschrei der Hölle (põrgulaste kisa ol' jo lahti kauläla alaud). Da wurde die Frage zum dritten Mal an ihn gerichtet, worauf er antwortete: »Gott selbst weiß nicht, wohin ich gehe (Ei Jumal tea, kus ma lään)!« Da sagte die Stimme zu ihm: »Hebe die Hände auf (Tästa käed ääes)!« Er folgte diesem Befehle; in demselben Augenblick aber war das weiße Pferd (der alte Teufel) unter ihm verschwunden und er blieb mit den Händen an dem obersten Rahmen der Hölle hängen. Die Hölle (põrgu värava nanna pääle) hängen, woselbst er in derselben Stellung noch jetzt sich befinden soll, zur Strafe für die gegebene Antwort, das Gott selbst nicht wisse, wohin er gehe.

C. Russwurm, Sagen aus Hapsal, der Wiek, Osel und Ruuõ (1861), 7—10 (2: 1 und 3). <Saurmaa — Kronstandmesser M. Jacobsohn. Vgl. Inland 1856, Sp. 140.

A. Anni(st) hat 1934 seine Dissertation über den Kalevipoeg in den estnischen Volksüberlieferungen veröffentlicht und ist zu dem Ergebnis gekommen, dass »die real-menschliche Gestalt Kalevipoegs die ursprünglichste ist, dass die Kalevipoeg-Überlieferungen in West-Virumaa hauptsächlich zu Ende der Wikingerzeit oder noch später entstanden sind und »etwas von irgendeiner menschlichen Sippe

widerspiegeln, die hervorragender und reicher war als die anderen und sich wahrscheinlich mit Handel befasste.« Zweitens wagt Anni zu behaupten, dass Kalevipoeg als Riese dem russischen Riesenhelden näher als dem germanischen Riesen stehe.⁴⁸ Beide Thesen sind leider so wenig stichhaltig, dass sie einer gründlichen Korrektur bedürfen. Vor allem müssen wir zwei ganz verschiedene Schichten von Kalevipoeg-Überlieferungen unterscheiden: die Riesenmotive sind ohne Zweifel älter als die Heldennotive (s. § 257) und stammen sicher schon aus der germanischen Geisteswelt der älteren Eisenzeit (s. § 113 und 116). Sie haben sich wirklich von Virumaa aus verbreitet und sind sogar nach Finnland herübergebracht worden, mit der russischen Tradition aber haben sie keinen direkten Zusammenhang. Die russischen Kultureinflüsse haben sich erst nach dem Nordischen Kriege im 18. Jh. einen etwas breiteren Weg über die Narva gebahnt, während von alters her die alte breite Strasse der russischen Kultureinflüsse stets über Setumaa nach Südost-Estland gegangen ist (vgl. § 16, 38, 121, 173, 181 und 257). Bei den Setakesen aber sind die alten Riesenmotive gar nicht um den Kalevipoeg konzentriert (s. § 117) und beweisen keinen russischen Ausgangspunkt für die Riesenmotive in Virumaa auch nicht einmal für die jüngere Eisenzeit.

Im Vergleich zu dem altertümlicheren finnischen *kalevur-poika* bezeugt der modernisierte estnische *kalevi-poeg* noch klarer seine doppelte Bedeutung: zu dem Naturen der älteren Eisenzeit gesellt sich erst in der jüngeren Eisenzeit der mächtbare Riesenheld mit einigen russisch-byzantinischen Zügen, unter denen aber die Motive des an der Hölle hängenden Gefesselten Unhold's, bzw. Amrans die wichtigsten sind (vgl. § 112). Andererseits nähert sich Kalevipoeg dem eddischen Thor in der Sage vom Bache Raudoja, wo die Tochter eines Zaubereis bzw. eine Riesin den schlafenden Kalevipoeg in ihrem Urin ertränken will, bis dieser sie endlich mit einem Stein todschlägt, genau wie es Thor mit der Riesenjungfrau Gjalp auf dem Wege zu Geirrod macht; auch die Setakesen kennen diese Sage in einer entarteten Redaktion. Neben dem naturbildenden Mäher und Pflüger tritt mit der Zeit immer mehr ein kriegerischer Ritter mit seinem

⁴⁸ A. Anni, Fr. B. Kreuzwaldti »Kalevipoegs« I (1934), 248.

⁴⁹ A. Anni, Fr. B. Kreuzwaldti »Kalevipoegs« I (1934), 250.

Dr. Annisti pliiatsikirjas vastuväited Looritsa teose veerul (lk 475) annavad tunnistust ägestumisest: “See, et Kp on liitkuju, toonitasin minagi – Loorits vaikib selle maha ja targutab. Valesti tsiteeritud!” [See remark käib nähtavasti Annisti teise teesi kriitika kohta] “Seda ma ei väitnud, vaid et Kp kui vägilane on erinev germ[aani] hiiust ja ligemal Svjatogorile. Ta võib olla selleks saand hiljem. Ma pole väitnud, et hiujujutud oleks vanad, küll aga et Kp siit ise lähemale tuli. Ma pole eitand, et hiiumotiivid on ürgsemad. Küsimus on, kunas nad on Kp kujuga liidetud.”

Peagi jätkab Annist oma ühepoolset vastulauset Looritsa oponeeringule. Lõik Annisti märkmetest Looritsa seletusele Kalevi nimetuse etümoloogia kohta (lk 477 lõpus veerul) on järgmine: “Hiiukujutluse are[ndus] ehk õige, aga täi[esti] kujutlematu, et [looduslik?] nimi sai äkki inimese nimeks ja pärisnimeks vanasti. Ainus võim[alus] et ka see [---] nimi oli juba 1000 a varem ja temaga liitus lääne pool ka hiiumotiive. Oluliselt aga püsis ta ometi sangari nimena 1300–1400-ni vähem[alt] idas (Vene, Karjala, Setu).” [---] “Juba see, et loodushiid saab kolm nime (Kalev, Tõll, Vanap[agan]) näitab, et ta on vana laen. Küsimus vaid, mis nime all seda tunti Ida-Eestis, kas kohe Kalevi nimega (nii et seal viidi Soomegi), või oli ta enne siingi Vanapagan v.m. [või] oligi ta Kalevihiid juba a. 500 ja oleme ka Kalevi sugu nagu [---] Karjalas jne.” Siinkohal võib dešifreerimise ning ekspertiisi kõrvale jätta ning üldistavalt möönda, et folkloori kui uurimisainese puhul, nagu üldse teaduses, on arvamuste mitmesus loomulik, kuid mitte alati pole võimalust arvamusi dialoogi teel selgitada.

Etnograaf **Gustav Ränk** (1902–1998) oli samuti kui August Annist, Oskar Looritsa eakaaslane ja temastki sai Tartu Ülikooli õppejõud (1934–1944). Eestimaalt Rootsi siirdus Ränk 1944. aastal ning sai seal töötada oma erialal nagu Oskar Looritski. Arvustuse Looritsa “Grundzüge” köidetele on ta kirjutanud 1961. aastal (vt Ränk 2000). Ta konstateerib autori vähest allikakriitikat rahvaluuleteoste kasutamisel teoreetiliste seisukohtade tõestuseks; nii jääb uurali-seoste hüpotees nõrgalt põhjendatuks, kuna ennatlik on eeldada rahva vaimsuse pärinemist tuhandete aastate tagusest uurali kultuuripiirkonnast. Sellised arvamused Looritsa teadusliku pärandi kohta polnud uudiseks ka kodumaal. Arvustus lõpeb üldhinnanguga, mille järgi “seisneb teose peaväärtus selle faktilises sisurikkuses ja ülevaatlikus materjalijaotuses, mille kõrval autori teoreetilised seisukohad muutuvad aegade jooksul, materjal aga jääb, ükskõik mis printsiipide kohaselt see on korraldatud. Loorits peab oma elutööks meie vanema nn. pseudomütoloogia mahakiskumist; pole võimatu, et järgmised usundiloolaste põlved leiavad Looritsa töös omakorda pseudokujusid, mis on väärt sama saatust. Kuid kõigist neist mahakiskumisist jääb ometi midagi järele, mis väärrib iga uue sugupõlve austust.” (Ränk 2000: 242)

Pilt 4. Oskar Loorits ja Gustav Ränk (1937). EKLA A-137: 300.

Neljas suurkuju sama valdkonna uurijate seas, **Ivar Paulson** (1922–1966) esindab uuemat rahvusvahelist taset. Alustanud õppimist Tartu Ülikoolis 1941. aastal, emigreerus Paulson Saksamaale ning lõpetas Hamburgi Ülikooli 1946. aastal doktorikraadiga, ent jätkas õpinguid 1950. aastast Rootsis Stockholmi Ülikoolis, tulemuseks teine doktorikraad võrdleva uurimuse eest põhjajaeuraasia rahvaste hingekujutelmadest. Teose “Vana eesti rahvausk” (1997 [1966]) kirjutamine jäi Paulsoni varakatkenud elu viimaseks ettevõtmiseks. Targu on autor selle käsitluse ette paigutanud ühtlasi sissejuhatava usundi-teoreetilise ülevaate “Usust ja usunditest” (*ibid.*: 13–48). Väljakujunenud uurimissuundadest – igal oma meetod – on ta nimetanud usundite ajalugu, usundisotsioloogiat, usundipsühholoogiat ja usundifenomenoloogiat ning eesti rahvausundist kirjutanud usundifenomenoloogilises võtmes. Autor toob esile kultuurivormide olulisuse religioonivormide kujundajana (Hiimäe 1998).

Paulsoni käsitlusviis lähtub ökotüüpidest. Looritsa ja Paulsoni teoste liigenduse võrdlemisel jääb mulje, et Looritsa “Eesti rahvausundi maailmavaate” liigendust silmas pidades on Paulson nimme esile toonud kaks ökotüüpi: need on “mets” ja “vesi”. Loorits kirjutab teose alajaotuses “Suhtumine looduselle” animistlikust elutunnetusest: “Nagu üksik puu oli omaette hingestatud olend, nii ka mets tervikuna tundus omaette elava olendina oma eri hingega” ... Järgneb “vesi”: “...kusjuures iga veekogu kujuteldi jällegi omaette tervikuna oma eri iseseisva hingega” (Loorits 1990: 44). Selles kontekstis pole tal otsest vajadust rõhutada, et “loodus” on avaram mõiste kui “mets” või “vesi”; ometi kehtib öeldu kogu maastiku kohta. Paulson kordab sama, alustades oma käsitlust peatükkidega “Metsaelust” ja “Vetevallast”.

Avaramas kultuuriajaloolises käsitluses kuuluvad mõiste “mets” (vrd “metsik”) tähendusvälja üksiti sood ja soovikud, rabad ja puustusmaad, kõrved ja kõnnud. Essees “Metsaelust” sõnastab Paulson tõdemuse, mille järgi vanem (inimese suhtes heatahtlike kaitsevaimudega) metsausk taandub ja metsa tajutakse vaenulikuna. On hämmastav, et Loorits on esitanud samase mõttekäigu peatükis “Kaitsevaim” (lk 56), kuid pole suutnud hoiduda möönmast, et “muutus meie esivanemate usulises ilmavaates on teostunud indo-germaani naabrite tunduval mõjul”. Täpsustuseks muutuse hoobade kohta esitab Paulson oma sfääride teooria: “Võrreldes aga vastavat ainestikku teiste rahvaste omaga, leiame, et küttimisest elatuvate loodusrahvaste juures see nii tugevasti ei ilmne, kui maaharimisega tegelevate talupoegade puhul, kes metsast n.-ö. juba enam või vähem on võõrdunud, kuna see ei moodusta nende maailmavaates enam igapäevast, kesket eluringi, vaid kuulub võõrapärase vallana ehk nn. välise eluringina nende kujutlussfääri ääremaadele” (Paulson 1997: 64).

Looritsa järeldest metsaelu demoniseerumisest ja degenerereerumisest võõraste kultuuride toimetab Paulson teise vaatenurga alt: meid ümbritsevad hõimud “on kindlasti varem kui läänemeresoome hõimude eellased üle läinud kalur-küti-kultuurilt karjakasvatusele ja maaharimisele, mis meie esivanemate juures alles sajandeid või aastatuhat hiljem on saanud juhtivateks elatusaladeks majanduses” (*ibid.*: 65). Agraarmajandusliku eluviisi juurde kuulub koduring – inimese kodu ja selle lähiümbrus. Teise ringi piir ei tarvitse olla adutav, sest see on olemuselt mentaalne (mõtteline). Sellesse kuuluvad nt inimtegevusega seotud põllud ja heinamaad. Kolmanda ringi moodustab muu loodusmaastik.

Niisiis ei märgi mõiste “mets” usundifenomenoloogilises tähenduses mitte pelgalt puude kooslust, vaid kogu kultuuristamata maastikku, teisisõnu – loodusmaastikku. Sellest tähendusnihkest või õieti kahetähenduslikkusest on viimastel aastakümnetel välja kasvanud arutlusteema, kas eestlased on **loodus**rahvas või **metsa**rahvas, seda enamasti looritsalikus rahvusideoloogilises kontekstis, hiljem veel keskkonnakaitselises ja metsanduspoliitika kontekstis (Jonuks & Remmel 2020). Arutlus kestab, probleem on aktuaalne. Ei ole selge, miks sfääride teooria pole ikka veel tähelepanu leidnud või pole see piisavalt veenev.

Eesti 20. sajandi usundiloolaste kolme suurkuju kohta on üldhinnangu andnud Gustav Ränk, kes ainsaks tasemel usunditeooriate valdajaks pidas Ivar Paulsonit. Hinnang on selline: “Meie esimene usundiloolane, M. J. Eisen oli täieline autodidakt, kuid ka O. Looritsal ei olnud ühtki silmapaistvat usundiloolast õpetajaks ja see annab end tema töödes tunda. Paulsoni esikteost eesti rahvausundi kohta ei saa loomulikult võrrelda Looritsa gigantse tööga samalt alalt, kuid esimene on vältinud siiski mõningaid meetoodilisi libastumisi, mis teise töödes on üsna sagedased. Mõeldud on sellega eriti Looritsa liiga kergekäelisi üldistusi ühekülgse allikmaterjali põhjal kui ka tema kalduvust kaugeleulatlikeks dateeringuiks materjalide alusel, mis dateeritavad ei ole. Kui Paulson neis asjus mõnikord patustabki, siis teeb ta seda peaaegu eranditult suurest usaldusest oma eelkäija vastu.” (Ränk 1966: 8–9)

Loorits pärast Looritsat

Nõukogude režiimi poolsajand ei soosinud Looritsa kui *persona non grata* mainimist ega ülepea usundiga tegelemist teadusteemana. Teise maailmasõja järgsetel kümnenditel oli ta endiste ERA töötajate seas teada ja tunnustatud kui usundiuurija eksiilis, kelle “Grundzüge” olemasolust pärast selle ilmumist vaid kuulnud oldi. Looritsast kui liivi folkloori talletajast ja uurijast või uue uurimissuuna algatajast ei räägitud. Küll aga tuli endise ERA, tollal Kirjandusmuuseumi rahvaluuleosakonna (RO) 1960. aastate uurijatetoa omavahe- listes vestlustes juttu ERA tööstiilist, osalejaiks Looritsa endised töökaaslased Herbert Tampere, Erna Normann ja Selma Lätt ning kolm noort folkloristi Otilie Kõiva, Ellen Liiv ja Ingrid Rüütel, kellest ükski polnud usundiuurija. Veidi romantiseeritud kujutluse ERAst saime neilt kolleegidelt ka meie, uus- tulnukad – Arvo Krikmann ja nende ridade kirjutaja. RO riiklikuks ülesandeks oli sellal allikmaterjali kogumine, korraldamine ja kättesaadavaks tegemine. 1980. aastate ärkamisajal hakati noorte seas mainima ERA koolkonda (ka: Tampere koolkonda), kuid avalikkuse ette polnud selle määratlusega sobiv minna. 1990. aastal esineti (peamiselt Keele ja Kirjanduse vahendusel) sooviga saada institutsionaalselt teadusliku uurimisasutuse õigused.

Oskar Loorits n-ö tuli eesti folkloristikasse tagasi 1990. aasta sügisel, kui Mare Kõiva eestvedamisel toimus teadlase 90. sünniaastapäevale pühendatud rahvusvaheline usundikonverents 87 esinejaga (vt ka Hiimäe 2000: 32). Saate- sõnas ettekannete kogumikule leidub repliik Looritsa ideoloogialembuse kohta, et seda polegi imeks panna: “Rahvaluuleteadlaste töö isegi nõuab rahvusliku identiteedi määratlemist, oma kultuuri ja vaimse pärandi asetamist teiste kultuuride taustale, oma ja võõra, põlise ja laenulise väljaselgitamist” (Kõiva 1995: 488). Seda, et Loorits idealiseeris animistliku mõttelaadi toimet, on eesti praegusaja folkloristid korduvalt välja öelnud (nt Västriku 2005: 212–213; Valk 2005: 30) ning nendega saab ainult nõustuda. Olles inimese ja muu looduse suhte kajastumist folklooris jälginud ning neid erinevatele auditooriumitele korduvalt tutvustanud, lisan siin omalt poolt arvamuse, et loomulikult saavad folkloristid kasutada ning kasutavadki 19. ja 20. sajandil talletatud rahvaöko- loogilise sisuga folklooritekste, ilma et seega rahvusideoloogi apoloogeet oldaks. Pealegi kõnelevad meie folkloorikogude varasema perioodi arhivaalide usundi- pilt, rikkalik valik kohapärimust, meie onomatopoeetiline sõnavara, uskumused loodusolendite patroneerimise nõuete kohta jts loodusesse suhtumise markerid sellest, et oleme tõepoolest saanud suhteliselt kaua loodusrahvas olla. Kindlasti vajab distsipliinidevahelist koostööd hiite kui maastikuliste üksuste uurimine – Looritsa seletused on nüüdseks vananenud, folkloristid dateerimispraktikates

vilunud arheoloogilise abi ootel ja pühapaikade minevikulised tähendused jäänud maausuliste mõtestada.

Üks põhjalikumaid ülevaateartikleid Looritsa elust ja tööst on Ülo Tedrelt, kes juhib tähelepanu sellele, et kuna ekstsentriskust teadlane idealiseeris ka rahvaluulekogujaid, saame seda teades tema teaduslikku toodangut paremini mõista (Tedre 1995a: 467–468). Madis Arukask kõrvutab kahe väljapaistva teadlase – folklorist Oskar Looritsa ja lingvist Paul Ariste käsitlust rahvusliku identiteedi kujunemisest ning rahvaks saamisest vastavalt endis-eesti ning ürgvadjana näitel. Herderlikku romantiseeritust suhtumises lihtsasse maainimesse või maarahvasse on märganud ta mõlema teadlase puhul (Arukask 2009: 124).

Folkloori olulisuse kohta rühma sümbolite väljendamisel on öelnud folklorist Alan Dundes: “Need rahvad või rahvusrühmad, kes on olnud kõige rohkem mures oma identiteedi pärast, on olnud ka kõige agaramad folkloori uurijad” (Dundes 2002: 43). Väljaspool folkloristikat on Oskar Looritsa kui karismaatilise, sugereeriva sõnakasutusega isiksuse seisukohad tänapäeval tähelepanu ning edasiarendamist leidnud rahvusideoloogia võtmes. Looritsa ideed kas irriteerivad või vaimustavad. Esil on pärandkultuurile toetuvad mõisted, nagu “loodustunnetus”, “uuspaganlus”, “ökoprohvetus”, “loodusrahvas”, “metsarahvas”.

Isiksusena oli Loorits impulsiivne oma ideede väljendaja, sõnaosav ning tähelepanuväärse sisendusjõuga. Need omadused iseloomustavad tema kultuur- ja sotsiaalpoliitilist publitsistikat. Olles rahvusideoloog, huvitus Loorits eesti ja soome-ugri rahvaste muinasaja maailmapildi määratlemisest, kuid idealiseeris animistliku võrdsuse ja samaväärsuse printsiibi sajandeid kestvat püsimist. Pole juhuslik, et tema seisukohad eestlaste kui loodusrahva kohta töid kaasa poleemikat ning on tänapäevalgi arutlusteemaks seoses identiteeditaju, keskkonnakaitse ja looduskaitse problemaatikaga.

Kirjandus

Anni, August 1934. *F. R. Kreutzwaldi “Kalevipoeg” I osa: Kalevipoeg eesti rahvaluules*. Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli Toimetused B XXXII. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.

Arukask, Madis 2009. The Narratives of Oskar Loorits and Paul Ariste and their problematic Dialogue with the ‘popular’. *Folklore: Electronic Journal of Folklore* 43, lk 123–138 (DOI: 10.7592/FEJF2009.43.arukask).

Berg, Diana 2002. Eesti Rahvaluule Arhiivi saamislugu. Hiemäe, Mall (koost). *Kogumisest uurimiseni. Artikleid Eesti Rahvaluule Arhiivi 75. aastapäevaks*. Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 20. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 19–28.

- Blumberga, Renäte 2004. Oskar Loorits ja liivlased. *Mäetagused* 24, lk 9–17 (DOI: 10.7592/MT2003.24.blumberga).
- Dundes, Alan 2002. *Kes on rahvas? Valik esseid folkloristikast*. [Tallinn]: Varrak.
- Eisen, Matthias Johann 1931. Mets vanarahva arvamisest. *Eesti metsanduse aastaraamat* V. Tartu: Akadeemilise Metsaseltsi väljaanne, lk 14–23.
- Hiimäe, Mall 1998. Oma rahvausundit otsimas. (Ivar Paulson. Vana eesti rahvausk. Usundiloolisi esseid. Teine trükk. Ilmamaa, Tartu, 1997. 176 lk.) *Keel ja Kirjandus* 3, lk 218–220.
- Hiimäe, Mall 2000. Oskar Loorits 100. *Rahvuslik Kontakt* 4 (168). Stockholm: lk 30–32.
- Hiimäe, Mall 2003. Eesti Rahvaluule Arhiivi rajaleidmised. Jaago, Tiiu (koost). *Pärimus ja tõlgendus. Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 50–60.
- Hiimäe, Reet 2017. The Making of a Sacred Place: An Example of Constructing Place Identity in the Contemporary Mentality. Anastasova, Ekaterina & Kõiva, Mare (toim). *Balkan and Balticum. Current Studies in the Postsocialist Space*. Sator 18. Tartu: ELM Scholarly Press, lk 221–237.
- Hurt, Jakob 1989. *Mida rahvamälestustest pidada. Artiklite kogumik*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Jaago, Tiiu & Kõss, Tiia 1995. Fundamenta Estoniae novae. *Vanavaravedaja* 2. Tartu NEFA. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 115–127.
- Jonuks, Tõnno & Remmel, Atko 2020. Metsarahva kujunemine. Retrospektiivne müüdiloom. *Keel ja Kirjandus* 6, lk 459–482 (<https://keeljakirjandus.ee/ee/archives/26315> – 14.03.2022).
- Järv, Risto 2003. Kas nimi rikub muinasjutu. Jaago, Tiiu (koost). *Pärimus ja tõlgendus. Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt*. Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 94–103.
- Kettunen, Lauri 1961. Muistelmia Oskar Looritsista. *Kalevalaseuran vuosikirja* 41. Porvoo–Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 350–363.
- Kikas, Katre 2007. Rahva (ja) luule piiril. Hans Anton Schults Oskar Looritsa ja Richard Viidalepa käsitluses. *Paar sammukest XXIII*. Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, lk 71–92 (<https://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/araamat/2007/3katrekikas.pdf> – 14.03.2022).
- Kõiva, Mare 1995. Saateks. Hiimäe, Mall & Kõiva, Mare (toim). *Rahvausund tänapäeval*. Tartu: Eesti TA Eesti Keele Instituut & Eesti TA Eesti Kirjandusmuuseum, lk 487–489.
- Loorits, Aleks 2000. *Oskar Looritsa noorusmailt*. Tartu: Mulgi Kultuuri Instituut.
- Loorits, Oskar 1926. *Lebende Märchen- und Sagenvarianten*. FF Communications 66. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Loorits, Oskar 1926–1928. *Liivi rahva usund*. I–III. Acta Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis). I: 1926; II: 1927; III: 1928. Tartu: [Tartu Ülikool].

- Loorits, Oskar 1931a. Der norddeutsche Klabautermann im Ostbaltikum. *Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat* 1929. Tartu, lk 76–126.
- Loorits, Oskar 1931b. Eesti-liivi kalurite sõnakeeld ja salakeel. *Virittäjä* 35. Helsinki, lk 447–468.
- Loorits, Oskar 1932. Eesti rahvaluuleteaduse tänapäev. Olevase ja tulevase töökava. Loorits, Oskar. *Vanavara vallast*. Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad I. Tartu: Õpetatud Eesti Selts, lk 7–34.
- Loorits, Oskar 1934a. Eesti kultuur ulatub kaugele paganuse aega. *Õpetajate Leht* 10, (9. oktoober).
- Loorits, Oskar 1934b. *Vanarahva pärimusi*. Keel ja Kirjandus 2a. Tartu: Loodus.
- Loorits, Oskar 1935. *Pharaos Heer in der Volksüberlieferung* I. Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 3. Tartu: Eesti Rahvaluule Arhiiv.
- Loorits, Oskar 1936a. Saatesõnaks. *Rahvapärimeste Selgitaja* 1: Eesti Rahvaluule Arhiivi väljaanne, lk 1–2.
- Loorits, Oskar 1936b. *Ülevaade rahvaluule ja -usundi eri aladest*. Äratrükk “Eesti Entsüklopeediast” VI. Tartu: K. Mattieseni trükikoda.
- Loorits, Oskar 1937. Eesti Rahvaluule Arhiivi 10. aastapäevaks. *Rahvapärimeste Selgitaja* 3, Tartu: Eesti Rahvaluule Arhiivi väljaanne, lk 57–62.
- Loorits, Oskar 1939. Elupiltide maalimisest. *Rahvapärimeste Selgitaja* 7. Tartu: Eesti Rahvaluule Arhiivi väljaanne, lk 201–204.
- Loorits, Oskar 1940. Das sog. Weiberfest bei den Russen und Setukesen in Estland. *Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat – Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft* 1938. Tartu, lk 259–330.
- Loorits, Oskar 1949–1960. *Grundzüge der estnischen Volksglaubens* I–III. Lund: Skrifter Utgivna av Kungl. Gustav Adolfs Akademien för Folklivsforskning.
- Loorits, Oskar 1990 [1932]. *Eesti rahvausundi maailmavaade*. Tallinn: Perioodika.
- Loorits, Oskar 2000. Runnel, Hando (koost). *Meie, eestlased*. Eesti mõttelugu 35. Tartu: Ilmamaa.
- Loorits, Oskar 2002. *Endis-eesti elu-olu I. Lugemispalu kaluri ja meremehe elust*. Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 19. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Loorits, Oskar 2004. *Endis-eesti elu-olu II. Lugemispalu metsaelust ja jahindusest*. Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 21. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Masing, Uku 1995. *Eesti usund*. Tartu: Ilmamaa.
- Mikita, Valdur 2015. *Lindvistika, ehk Metsa see lingvistika*. Välgi metsad.
- Paulson, Ivar 1967 [1966]. *Vana eesti rahvausk. Usundiloolisi esseid*. Teine trükk. Tartu: Ilmamaa.
- Ränk, Gustav 1997 [1966]. Autorist ja tema tööst. Paulson, Ivar. *Vana eesti rahvausk. Usundiloolisi esseid*. Teine trükk. Tartu 1997: Ilmamaa, lk 5–9.

- Ränk, Gustav 2000 [1961]. Usund vaimsure mõõdupuuna. Runnel, Pille (koost). *Müüt ja ajalugu*. Eesti mõttelugu 32. Tartu: Ilmamaa, lk 235–242.
- Salve, Kristi 2000. Järelsõna – Loorits, Oskar. Runnel, Hando (koost). *Meie, eestlased*. Eesti mõttelugu, 35. Tartu: Ilmamaa, lk 406–412.
- Salve, Kristi 2002. Muude rahvaste folkloor Eesti Rahvaluule Arhiivis. Hiimäe, Mall (koost). *Kogumisest uurimiseni*. Artikleid Eesti Rahvaluule Arhiivi 75. aastapäevaks. Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 20. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 29–52.
- Selart, Anti 2014. Germanofoobist ökoprohvetiks. Oskar Loorits ja rikutud eestlased. *Vikerkaar* 7–8, lk 138–157.
- Tampere, Herbert 1958. M. J. Eisen ja “Esivanemate varandus”. Eisen, Matthias Johann. *Esivanemate varandus*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, lk 214–218.
- Tampere, Herbert 2009. 30 aastat Eesti Rahvaluule Arhiivi asutamisest. Hiimäe, Mall (koost). *Lauluväelised*. Eesti mõttelugu 85. Tartu: Ilmamaa, lk 212–232.
- Tedre, Ülo 1995a. About the Life and Work of an Eccentric. Kõiva, Mare & Vassiljeva, Kai (toim). *Folk Belief Today*. Tartu: Estonian Academy of Sciences, Institute of the Estonian Language, lk 457–468.
- Tedre, Ülo 1995b. Järelsõna. Eisen, Matthias Johann. *Eesti mütolooia*. Teine trükk. Tallinn: AS Mats, lk 163–172.
- Tedre, Ülo 1996. Matthias J. Eisen rahvausundi uurijana. Eisen, Matthias Johann. *Esivanemate ohverdamised*. Tallinn: AS Mats, lk 170–177.
- Tüür, Kadri & Maran, Timo 2005. Eesti looduskirjanduse lugu. Maran, Timo & Tüür, Kadri (koost, toim). *Eesti looduskultuur*. Tartu: Eesti Kultuuriloo ja Folkloristika Keskus & Eesti Kirjandusmuuseum, lk 237–270.
- Valk, Ülo 2005. Eesti rahvaluule loodusunägemised. Maran, Timo & Tüür, Kadri (koost, toim). *Eesti looduskultuur*. Tartu: Eesti Kultuuriloo ja Folkloristika Keskus & Eesti Kirjandusmuuseum, lk 29–53.
- Viidebaum, Richard & Loorits, Oskar 1932. Eesti rahvaluulekogude statistiline ülevaade. *Vanavara vallast*. Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad I. Tartu: Õpetatud Eesti Selts, lk 195–219.
- Västrik, Ergo-Hart 2005. Oskar Loorits: Byzantine Cultural Relations and Practical Application of Folklore Archiver. Kuutma, Kristin & Jaago, Tiiu (toim). *Studies in Estonian Folkloristics and Ethnology. A Reader and Reflexive History*. Tartu: Tartu University Press, lk 203–215.

Summary

Oskar Loorits and his fellow travellers

Mall Hiimäe

Fellow Emerita, Estonian Folklore Archives

Estonian Literary Museum

mall.hiimae@folklore.ee

Keywords: animism, Estonian Folklore Archives, Livonian folklore, national ideology, nature nation, religious phenomenology

Oskar Loorits (1900–1961) was a versatile researcher who in international folkloristics was mainly known for his religious studies. He developed an interest in folk belief in his student days at the University of Tartu, where he had a chance to participate in an expedition and record Livonian folklore. Already in 1926 Loorits defended his doctoral thesis on Livonian folk belief. He also became one of the advocates for the cultural identity of the small Livonian nation. On Loorits's initiative the Estonian Folklore Archives were established, which assembled older folkloric collections; also, the managing system was created and collections were supplemented. By the beginning of World War II, it was an internationally known and smoothly operating institution. Loorits left for Sweden and continued work in exile.

The majority of Loorits's research uses comparative-historical methods, in comparison with the folkloric material of the peoples of the world. Most of his research was published in German: *Livische Märchen und Sagenvarianten* (1926), *Der norddeutsche Klabautermann in Otsbaltikum* (1931), *Pharaos Heer in der Volksüberlieferung I* (1935), *Gedanken-, Tat- und Worttabu bei den estnischen Fischern* (1939), etc. Some of the most renowned works, which have also received criticism, are, for example, *Eesti rahvausundi maailmavaade* (Estnische Volksdichtung und Mythologie (1932)) and *Grundzüge der estnischen Volksglaubens*, which was compiled in Sweden in 1943–1960.

As a personality, Loorits was impulsive in expressing his ideas, as well as articulate and remarkably persuasive. These features characterize his cultural and socio-political journalistic works. As a national ideologist, Loorits was interested in defining the ancient worldview of Estonians and Finno-Ugric peoples, yet idealized the centuries-long tenacity of the principle of animistic equality. It is not surprising that his ideas about Estonians as a nature nation gave rise to debates and are also under discussion today in connection with the problems of the sense of identity, environmental protection and nature conservation.

Mall Hiimäe on Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi emeriit-teadur. Avaldanud töid peamiselt rahvajuttude kujunemisest ja jutustamisest, rahvakalendrist, rahvausundist, folkloristika ajaloost, inimese ja muu looduse suhtest.

Mall Hiimäe

Mall Hiimäe is Fellow Emerita at the Estonian Folklore Archives of the Estonian Literary Museum. She has published works on the evolution and narrating of folktales, folk calendar, folk belief, history of folkloristics, and relationship between the human and the nature.

mall.hiimae@folklore.ee